

Artykuł opublikowany w otwartym dostępie na licencji
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Jerzy Przybylski*

Podziemie w zbrojne w Polsce w latach 1944–1948 (geneza i historyczne refleksje)

Geneza

Po 1931 r. w ramach Stronnictwa Narodowego zaczęła działać w Polsce Obóz Narodowo-Radykalny dążący do budowy państwa narodowego o obliczu profaszystowskim. Państwo to miało pozbawić praw mniejszości (Ukraińcy, Białorusini, Żydzi, komuniści itp.). W tym czasie Polska wypowiedziała w Lidze Narodów tzw. mały traktat wersalski dotyczący praw mniejszości narodowych. W 1934 r. polski rząd utworzył obóz o charakterze zbliżonym do koncentracyjnego (takie tworzone wówczas w Niemczech) w Berezie Kartuskiej.

W ramach ONR od 1937 r. zaczęła działać Falanga – młodzieżówka znana jako tzw. Czarne Koszule. Uzyskała ona poparcie władz Obozu Zjednoczenia Narodowego przy tworzeniu tzw. gett ławkowych w uczelniach wyższych. Głosiła modne wówczas także w prasie hasło: „Żydzi na Madagaskar”.

15 sierpnia 1936 r. 10 katolickich organizacji młodzieżowych przy istotnym wsparciu władz kościelnych, ale bez udziału prorządowych organizacji młodzieżowych, zorganizowało wielką (30 000 osób) pieszą

* Prof. dr hab. Jerzy Przybylski, ORCID: 0000-0002-4201-3358
Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, Gdańsk
e-mail: profjerzyprzybylski@wp.pl

pielgrzymkę do Częstochowy. Zebrana tam katolicka młodzież oraz małe grupy oficerów młodszych Wojska Polskiego złożyli śluby wierności Matce Bożej Królowej Polski i Kościołowi katolickiemu. Z treści ślubowania wynikało, że w przyszłości Polska ma być wierną córą Kościoła katolickiego i stać się główną zaporą w rozprzestrzenianiu się zbrodniczej ideologii „bolszewickiej”. To z tej młodzieży wyrosła znaczna grupa kadry i bojowników podziemia narodowego funkcjonującego w latach wojny i po jej zakończeniu w Polsce. Jej poglądy były kształtowane w znacznej mierze przez publikacje – artykuły ukazujące się wówczas na łamach „Rycerza Niepokalanej” i „Małego Dziennika”, które pisał i publikował ojciec Maksymilian Maria Kolbe.

Przypomnieć należy, że w tym czasie dobiegało końca dokonywane na rozkaz Stalina rozstrzeliwanie kierownictwa Komunistycznej Partii Polski. Rząd Polski natomiast pozbawił obywatelstwa polskiego około pięciu tysięcy uczestników wojny domowej w Hiszpanii. Korzystając z tego przykładu, w 1946 r. pozbawiono polskiego obywatelstwa gen. Władysława Andersa i 72 starszych oficerów, którzy zgodzili się na utworzenie w Anglii Polskiego Korpusu Rozmieszczenia i Przysposobienia.

Równoległe z tymi wydarzeniami następowały inne, ważne dla niniejszych rozważań zjawiska. Po reformie szkolnictwa w latach 1931–1932 w każdej szkole najważniejszą rolę pełnili ich kierownicy – zawsze członkowie lub sympatycy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Wspomagali ich katecheci i nauczyciele przysposobienia obronnego lub wychowania fizycznego. Większość z nich stanowili oficerowie lub podoficerowie rezerwy wierni ideom marszałka Piłsudskiego. Ta grupa ludzi oceniała, który z nauczycieli był wierny państwu i w efekcie decydowała, czy mógł uczyć w danej szkole¹.

Przedwojenne szkoły, zwłaszcza gimnazja i licea, po 1932 r. wniosły istotny wkład w kształtowanie tzw. **pokolenia Kolumbów** (rocznik 1920). Należeli do niego dziewczęta i chłopcy, którzy działali w podziemiu i walczyli w powstaniu warszawskim. W znacznej części wierzyli

¹ Obecnie, po kolejnej reformie szkolnictwa w Polsce i wprowadzeniu do programu nauczania przedmiotu wiedza obronna oraz zorganizowaniu tzw. klas mundurowych zaistnieje podobne zjawisko. Należy bowiem pamiętać o zasadzie: „Takie będzie państwo, jakie młodzieży chowanie”.

w to, czego uczono ich w szkole, że największym wrogiem Polski są bolszewicy, Żydzi i komuniści.

Jesienią 1939 r. niezależnie od emigracyjnego rządu i funkcjonującego w kraju Politycznego Komitetu Porozumiewawczego oraz wchodzących w jego skład stronnictw (Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość; Stronnictwo Ludowe „Roch”, Stronnictwo Narodowe i Stronnictwo Pracy), a także związanych z nimi organizacji zbrojnych (Służba Zwycięstwu Polski i Związek Walki Zbrojnej), powstała organizacja wywiadowcza o nazwie „Muszkietierowie”. Kierowali nią inż. Stanisław Wróblewski i Kazimierz Laski, późniejszy as wywiadu Armii Krajowej. Aktywną działalność organizacja ta podjęła w styczniu 1940 r. Utrzymywała wówczas także bezpośredni kontakt z wywiadem brytyjskim, ale poza wiedzą generałów Kazimierza Sosnkowskiego – ówczesnego dowódcy ZWZ i Władysława Sikorskiego – premiera i naczelnego dowódcy WP.

W marcu 1940 r. doszło w Warszawie do przeprowadzonej przez Falangę prowokacji dokonanej za wiedzą władz niemieckich. W grupie polskich prowokatorów był członek tej organizacji, znany po wojnie działacz PAX-u, Bogdan Piasecki. Wybito wówczas wiele szyb w kilkudziesięciu domach i splądrowano kilka sklepów żydowskich w rejonie skrzyżowania ulicy Marszałkowskiej i Alei Jerozolimskich. Po tym zdarzeniu Żydzi zwrócili się do Niemców o ochronę, ci zaś, wykorzystując tę prośbę, ogrodzili zamieszkałą przez większość żydowską część miasta i zorganizowali getto.

W latach 1940–1944 nastąpiły różne, niewyjaśnione do dziś, wydarzenia związane z funkcjonowaniem polskiego państwa podziemnego oraz całego podziemia i władz emigracyjnych, a także wojska organizowanego przez generała Władysława Andersa w ZSRR. Miały one później istotny wpływ na działalność podziemia narodowego, największego ideowo i politycznie przeciwnika władz Polski Ludowej.

Według oświadczeń Tadeusza Baliszewskiego, w 1940 r. w Budapeszcie przedstawiciele „Muszkietierów” prowadzili rozmowy z Niemcami na temat utworzenia przez tę organizację kadłubowego państwa polskiego (na wzór Słowacji). Miało ono współpracować z Niemcami w wojnie przeciwko radzieckiej Rosji. Po tych rozmowach powrócił do kraju marszałek Edward Rydz-Śmigły, z którym kontaktował się Stefan Grot-

Rowecki – komendant główny ZWZ i AK. Nadal jednak pozostał on wierny Sikorskiemu.

Jesienią 1941 r. z tzw. Armii Andersa uciekł przez front por. Leon Kozłowski, były premier rządu polskiego – inwalida, któremu w moskiewskim więzieniu na Łubiance wskutek tortur m.in. wybito oko. Dotąd nie wyjaśniono, kto mu pomagał przejść przez front. Po przybyciu do Generalnego Gubernatorstwa i rozmowach z przedstawicielami PKP i Rydzem-Śmigłym udał się do Berlina, gdzie prowadził rozmowy sondażowe dotyczące powołania polskiego rządu i jego współpracy z III Rzeszą. Przed wyjazdem do stolicy Niemiec spotkał się też z księciem Radziwiłłem, który był zwolennikiem współpracy z Niemcami. Nadal nie wiadomo, czy Kozłowski rozmawiał z Niemcami z własnej inicjatywy, czy z polecenia Andersa lub Rydza-Śmigłego. Z dotychczasowych badań wynika, że Witkowski i jego „Muszkietierowie” działali na polecenie Delegatury Rządu na Kraj i Komendy Głównej ZWZ. O ich działalności wiedzieli też niektórzy ludzie z Londynu.

Po dziś dzień historycy dyskutują nad tym, czy Anders wbrew woli Sikorskiego wysłał do kraju Kozłowskiego, chcąc przejść na stronę Rydza-Śmigłego, który prawdopodobnie zamierzał pójść drogą francuskiego marszałka Philippe Pétaina.

W nocy z 17 na 18 grudnia 1941 r. przez front przybyła do ZSRR (dowieziona przez niemieckiego majora z Abwehry) czteroosobowa grupa emisariuszy polskiego podziemia na czele z rotmistrzem Czesławem Szatkowskim. Przywiozła ona mikrofilmy przeznaczone dla gen. Andersa. Przez kilka dni przetrzymywano ich na Łubiance, a po tym przekazano do Armii Andersa. Przewozili oni ukryty w mydle list do generała. Było w nim zawarte żądanie, aby on – gdy znajdzie się na froncie – uderzył swoją armią na tyły Armii Czerwonej. Anders zastanawiał się, co zrobić z delegacją „Muszkietierów”. Nie wiedział bowiem, czy treść ukrytego listu czytało NKWD, nie było mu też wiadome, kto go podpisał. Dopiero w trakcie przyjęcia w dowództwie armii zorganizowanego z okazji przybycia przedstawicieli okupowanego kraju usłyszał od rotmistrza Szatkowskiego w osobistej rozmowie, że Śmigły jest w kraju, w Warszawie i razem z legionistami szykuje zamach na Sikorskiego. List

do Andersa, według Szatkowskiego, podpisał sam Rydz-Śmigły”. Pisze o tym m.in. Kacper Śledziński².

Jeżeli NKWD znało treść tego listu i całej korespondencji zawartej na mikrofilmach skierowanych do Andersa, to późniejsze działania w odniesieniu zarówno do żołnierzy generała, jak i AK, z punktu widzenia tego organu były uzasadnione.

Po rozmowie z Szatkowskim Anders polecił jego i pozostałych emisariuszy – „Muszkietierów” aresztować. Wkrótce po tym Sąd Armii Polskiej (na rozprawie byli przedstawiciele NKWD) skazał Szatkowskiego na karę śmierci, a innych członków delegacji na pięć lat więzienia. W ten sposób Anders zachował swą godność w oczach Rosjan. Po wojnie prezydent Władysław Raczkiewicz skorzystał z prawa łaski wobec Szatkowskiego.

Dalsze dzieje Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Polskiej w ZSRR

14 lutego 1942 r. z polecenia rządu emigracyjnego przystąpiono w kraju do tworzenia jednolitej organizacji wojskowej znanej pod nazwą Armia Krajowa. W ten sposób Władysław Sikorski zapewnił wojskową obecność Polski w walce z siłami militarnymi państw faszystowskich w trzech rejonach: na froncie wschodnim, w obronie Anglii i w okupowanym kraju. W szeregach AK znalazła się tylko część działających wówczas w kraju oddziałów zbrojnych:

- około 50–60 000 oddziałów ZWZ;
- połowa ze 130 000 oddziałów bojowych Batalionów Chłopskich;
- połowa z 75 000 oddziałów NSZ; podzieliły się one wówczas na Narodową Organizację Wojskową, która weszła w skład AK (35 000) i NSZ niepodlegające Komendzie Głównej AK.

Pamiętać należy o tym, że w latach okupacji w Polsce działało łącznie ponad 300 różnych (w tym prawie 70 o zabarwieniu lewicowym) organizacji politycznych i paramilitarnych. Do dziś trudno jest ustalić, ile liczyły one łącznie zaprzysiężonych żołnierzy. Przyjmuje się, że było ich 500–600 000. Mieli oni tylko 80 000 sztuk różnej broni, dlatego też realną siłę

² K. Śledziński, *Nieznaną rozgrywką generała Andersa*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 18, s. 52–54.

bojową stanowili tylko ci, którzy tę broń posiadali. Zmuszali oni okupanta niemieckiego do stałego utrzymywania na terenie Generalnego Gubernatorstwa i części wschodniego terytorium II RP około 350-tysięcznego wojska i ponad 50-tysięcznych różnych formacji policyjnych. Doliczyć do tego należy 10 000 polskich tzw. granatowych policjantów.

W szeregach AK walczyło lub było w gotowości do walki (poza Warszawą) około 100 000 zaprzysiężonych żołnierzy. Z tego połowa nie dysponowała żadnym uzbrojeniem. Liczba żołnierzy AK podawana do Londynu determinowała wysokość przekazywanego dla nich stosownego żołdu dostarczanego przez „cichociemnych” oraz zrzuconego im uzbrojenia. Faktycznie żołnierzy nie liczono, dlatego nikt nie brał odpowiedzialności za prawdziwość podawanych liczb. Należy dodać, że z rąk całego polskiego podziemia zbrojnego (nie licząc strat w czasie powstania warszawskiego) w toku walk, potyczek i zamachów zginęło około 10 000 niemieckich żołnierzy. W tym samym czasie partyzanci Białorusi, w liczbie około 150 000, zabili ponad 20 000 niemieckich żołnierzy i ich sojuszników, a dwa razy więcej ranili.

W styczniu 1942 r. rozpoczął swoją zorganizowaną działalność bojową lewicowy polski ruch oporu. Pod koniec tego roku było już 40 oddziałów Gwardii Ludowej PPR liczących łącznie 2200 zaprzysiężonych żołnierzy. W większości nie posiadali oni dobrego uzbrojenia (pistolety, broń myśliwska).

Według Małgorzaty Fornalskiej, 28 listopada 1942 r. Bolesław Mołojec zastrzelił sekretarza KC PPR Marcelego Nowotkę. 29 grudnia wykonano wyrok na zabójcy Nowotki. Po latach ustalono, że wyrok wydał płk Antoni Chruściel, dowódca warszawskiego okręgu AK, a wykonali go jego podwładni: Krzysztof Sobieszkański i Jan Barszczewski. Przedtem w dziwnych okolicznościach Niemcy aresztowali i stracili żonę Nowotki i rodziców braci Mołojców.

Do rozmów przedstawicieli PKP i AK z reprezentantami PPR i GL, a po tym do przekształcenia PKP w Krajową Reprezentację Polityczną doszło wiosną 1943 r. Wówczas rozpoczęła się cicha, nieraz i bratobójcza walka pomiędzy siłami Polskiego Państwa Podziemnego a lewicowym ruchem oporu. W jej wyniku zostali aresztowani przez Niemców i zamordowani Paweł Finder i Małgorzata Fornalska. Podobno przyczynił się do tego wywiad AK lub NSZ.

W lipcu 1943 r. zginął w katastrofie gibraltarskiej gen. Sikorski, a w sierpniu został aresztowany gen. Rowecki. W noc sylwestrową 1944 r. powstały Krajowa Rada Narodowa i Armia Ludowa, a 12 stycznia 1944 r. Rada Jedności Narodowej. Następnie delegat Rządu na Kraj otrzymał rangę wicepremiera. Od 5 stycznia tego roku AK rozpoczęła realizację operacji „Burza”.

Zaczęły się umacniać teraz skrajne poglądy na przyszłość Polski. Walczące z okupantem polskie oddziały zbrojne prowadziły również walkę bratobójczą. Jednocześnie zbierały różne obciążające wzajemnie materiały, które później wykorzystywali (wykazy zwolenników oraz przeciwników) – w sprzyjających dla siebie sytuacjach – politycy i historycy.

Wiosną 1944 r. do ZSRR udała się pieszo przez front (wyprawa trwała dwa miesiące) delegacja KRN z Edwardem Osóbką-Morawskim (RPPS). Był w niej również Marian Spychalski. Stalin porozmawiał z nimi dopiero w lipcu, a przed tym odwiedzili oni jednostki I Armii Polskiej w ZSRR. W tym samym roku, w czerwcu i lipcu ambasador ZSRR w Londynie Wiktor Lebediew prowadził rozmowy z przedstawicielami rządu Stanisława Mikołajczyka. Dotyczyły one ewentualnej współpracy, ale po rekonstrukcji tego rządu i jego zgodzie na przeprowadzenie granicy polsko-radzieckiej wzdłuż linii Curzona.

6 czerwca rozpoczęła się operacja desantowa aliantów we Francji, a 20 lipca 1944 r. w Kętrzynie dokonano zamachu na Adolfa Hitlera.

22 lipca powstał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, który 26 lipca podpisał tymczasowy układ o granicy Polski z ZSRR biegnącej wg wspomnianej linii Curzona. 28 lipca do Moskwy przybył S. Mikołajczyk, a 1 sierpnia wybuchło powstanie warszawskie. Uczestniczyli w nim żołnierze Warszawskiego Okręgu AK liczącego około 40 000 zaprzysiężonych, ale spośród nich tylko 3500 było uzbrojonych. Wspierały ich oddziały Polskiej Armii Ludowej i NOW oraz około 1000 żołnierzy AL – w tym słynny Batalion im. Czwartaków por. Edwina Rozłubirskiego.

Niemcy początkowo walczyli z powstańcami siłami 12 000 żołnierzy. Jednak po kilku dniach ich siły liczyły już 50 000 żołnierzy, którzy zostali dobrze uzbrojeni. Trzeba zaznaczyć, że Niemcy znali datę i godzinę wybuchu powstania i już o 14:00 ogłosili alarm w swoich jednostkach.

Przyczyny i przebieg powstania znane są powszechnie. Należy tylko dodać, że żołnierzem AK mógł zostać ten, który ukończył 18 lat życia, dlatego dzieci nie brały udziału w powstaniu w tym charakterze. Zabraniała tego podpisana przez Polskę konwencja haska.

24 sierpnia 1944 r. na podstawie dekretu PKWN rozwiązano konspiracyjne organizacje działające w okresie okupacji. Kto się temu nie podporządkował, był aresztowany.

Przyczyny powstania i działalność powojennego podziemia w Polsce

W Polsce nie było typowej wojny domowej. Druga walcząca strona od wyborów w 1947 r. nie miała już jednolitej władzy politycznej oraz dowództwa wojskowego i działała w sposób rozproszony, często na zasadach pospolitego bandytyzmu i grabieży.

Uczestników tych walk ze strony podziemia narodowego uznaje się dziś za tzw. żołnierzy wyklętych. Ich określenie wymyślił i spopularyzował w swoich pracach w czasach PRL Jerzy Ślaski. Wielką troską o ich pamięć wykazał się za swej prezydentury Bronisław Komorowski, a szczególną czią darzy ich Prawo i Sprawiedliwość, stawiając im pomniki, nadając ich nazwy ulicom czy węzłom komunikacyjnym, oraz jego polityczne ramię, którym jest Instytut Pamięci Narodowej. Za ustanowieniem przez Sejm RP Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych głosowała 3 lutego 2011 r. również większość ówczesnych posłów Sojuszu Lewicy Demokratycznej.

Podziemie zbrojne w Polsce w latach 1944–1948 funkcjonowało w trzech nurtach: **polskim, ukraińskim i niemieckim**.

Walki z ukraińskim i narodowym podziemiem zbrojnym prezentują filmy: *Ogniomistrz Kaleń*³ Czesława i Ewy Petelskich oraz *Cień*⁴ Jerzego Kawalerowicza i *Znikąd donikąd*⁵ Kazimierza Kutza.

Podziemie polskie, dziś nazywane niepodległościowym, w czasie wojny było związane w znacznej części z Rządem Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie i funkcjonowało w ramach tzw. Polskiego Państwa Pod-

³ *Ogniomistrz Kaleń*, reż. C. Petelski, E. Petelska, Polska 1961.

⁴ *Cień*, reż. J. Kawalerowicz, Polska 1956.

⁵ *Znikąd donikąd*, reż. K. Kutz, Polska 1975.

ziemnego. Ze względu na poglądy ideowo-polityczne dzieliło się po 1945 r. na dwa zasadnicze nurty: **poakowski** i **narodowy**. Funkcjonowało w tym okresie również wiele mniejszych oddziałów zbrojnych i organizacji tylko luźno z nimi związanych. Zasadniczym celem wszystkich nurtów i oddziałów zbrojnych była chęć:

- zastraszenia i eliminowania funkcjonariuszy oraz współpracowników nowego aparatu władzy w Polsce;
- uniemożliwienia władzom ówczesnego państwa (PKWN, KRN, Rząd Tymczasowy, Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej) umacniania się i normalnego funkcjonowania.

Konspiracja zbrojna oczekiwała również na skłócenie się sojuszników z drugiej wojny światowej i wywołanie na tym tle kolejnej, trzeciej wojny, w wyniku której powstałaby nowa Polska obejmująca obszary posiadane przed wojną i nowe – uzyskane w wyniku decyzji podjętych na konferencji poczdamskiej. Uwidaczniała się stopniowo wraz z oddalaniem się frontu wschodniego na zachód. Dlatego początkowo obejmowała swoją działalnością głównie obszary województw wschodnich, południowo-wschodnich i centralnych, czyli: białostockiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, rzeszowskiego i warszawskiego. W drugiej połowie 1945 r. i w 1946 r. rozszerzyła swoją działalność na część obszarów Ziemi Odzyskanych lub przyznanych Polsce w Poczdamie. Źle się stało, że do dzisiejszych czasów część tych terenów nie ma w pełni unormowanego statusu prawnego, zgodnego z prawem międzynarodowym. Dotyczy to głównie Szczecina, Gdańska i części Dolnego Śląska.

Przyczyny wydarzeń, które wpływały na rozwój lub zanikanie działalności politycznego i zbrojnego podziemia

Wydarzenia determinujące rozwój politycznego i zbrojnego podziemia spowodowane były różnicami w poglądach na przyszłość Polski pomiędzy prawicą i lewicą, czyli Polskim Państwem Podziemnym i organizacjami, które były związane z rządem emigracyjnym, a PKWN, KRN i TRJN oraz wchodzącymi w ich skład partiami: PPR, PPS, SL i SD. Wyrazem tych różnic, a także zarzewiem walki politycznej i zbrojnej obydwu stron były takie zdarzenia, jak powstanie PKWN na wzór Francu-

skiego Komitetu Narodowego generała Charlesa de Gaulle'a. Jako przykład może służyć powstanie warszawskie popierane przez rząd emigracyjny S. Mikołajczyka a negatywnie oceniane przez generałów Andersa i Sosnkowskiego oraz Anglików i Amerykanów, przede wszystkim przez Stalina i PKWN.

19 stycznia 1945 r. generał Leopold Okulicki, wykonując polecenia rządu Tomasza Arciszewskiego oraz nowego wodza generała Andersa i spełniając przy tym żądania Anglików i Amerykanów, rozwiązał AK i powołał zakonspirowaną kadrową organizację zbrojną „NIE”. Kierował nią pułkownik i generał August Emil Fieldorf.

W Teheranie i Jałcie ustalono, że na zapleczach frontów nie będą mogły działać bez zgody ich dowódców żadne uzbrojone a niepodlegające im oddziały militarne. Na tej podstawie zostały rozbrojone i w części wcielone do armii Wolnych Francuzów generała de Gaulle'a francuskie oddziały partyzanckie. To samo dotyczyło partyzantki włoskiej i części greckiej. Na terenach przyfrontowych obowiązywała też jurysdykcja sądów wojennych walczących tam wojsk.

21 lutego 1945 r. wbrew decyzjom rządu emigracyjnego Rada Jedności Narodowej zaakceptowała decyzje konferencji jałtańskiej i zaleciła podległym siłom oraz organizacjom przejście do walki politycznej oraz zaniechanie walki zbrojnej. Pod koniec marca Rosjanie, wiedząc o funkcjonowaniu organizacji „NIE”, aresztowali władze polskiego podziemia politycznego i zbrojnego.

Pułkownik Jan Rzepecki i Stefan Kobroński pełniący jeszcze obowiązki delegata Rządu na Kraj 27 maja wydali odezwę nakłaniającą członków konspiracji do zaprzestania działań partyzanckich. Część podległych im oddziałów i organizacji wykonała to zalecenie, a część – tłumacząc się tym, że władze Polski Ludowej zaostrzają z nimi walkę – postanowiła kontynuować działalność partyzancką i oczekiwać na wybuch trzeciej wojny światowej. Odtąd w podziemiu pozostała tylko część byłych żołnierzy AK, a szczególnie NSZ, oraz część młodzieży uchylającej się od służby wojskowej lub dezertków z WP, którzy uciekli z jednostek, aby nie znaleźć się na froncie.

Od listopada 1944 r. do maja 1945 r. organy bezpieczeństwa Rządu Tymczasowego aresztowały 2634 osoby. 30 października 1944 r. ukazał się obowiązujący od 15 sierpnia 1944 r. dekret PKWN o ochronie pań-

stwa⁶. Na jego mocy do końca 1944 r. sądy wojskowe, na czele głównie z przedwojennymi polskimi sędziami, wydały 288 wyroków śmierci, spośród których 181 wykonano.

W listopadzie 1944 r. Rosjanie skierowali do Polski generała Iwana Sierowa i liczącą 9750 żołnierzy dywizję NKWD, a do samego Głównego Zarządu Informacji WP – 100 funkcjonariuszy Smiersza. NKWD i podległa mu dywizja w 1944 r. aresztowali w pasie przyfrontowym 2210 akowców i 1722 dezerterów z WP. 2900 spośród nich wywieziono wówczas do Ostaszkowa.

Do obozów pracy w ZSRR wywieziono z Polski w latach 1944–1945 łącznie 51 000 osób (w tym 10 000 górników). Wśród nich było wówczas 48 przedstawicieli polskiej arystokracji. Powrócili oni do kraju w okresie od 1946 do 1950 r. – łącznie 85 000 osób wcześniej uwięzionych i przetrzymywanych w ZSRR w latach 1944–1946.

W lutym 1945 r. z polecenia pułkownika Wiktora Grosza⁷ – zastępcy dowódcy I Armii WP i szefa Głównego Zarządu Politycznego WP, lecz bez wiedzy i zgody Mariana Spsychalskiego – ówczesnego zastępcy naczelnego dowódcy WP ds. polityczno-wychowawczych, wydrukowano plakat o treści: „Olbrzym i zapluty karzeł reakcji”⁸, którego jednak nie rozesłano do wszystkich jednostek. Za to Grosz został przez Spsychalskiego zdjęty z zajmowanego stanowiska. Plakat ów był wzorowany na innym, przedwojennym, wydrukowanym w „Rykerzu Niepokalanej”, o treści: „Zapluty karzeł komunizmu”.

W czerwcu powstał TRJN, którego wicepremierem został S. Mikołajczyk. Fakt ten poprzedzony został przeprowadzoną w Moskwie rozprawą sądową organizatorów i kierowników polskiego podziemia działającego na zapleczu Armii Czerwonej na terytorium Polski, Litwy oraz zachodnich obwodów Białorusi i Ukrainy. Głównym oskarżonym był generał Leopold Okulicki, który przyznał się do wszystkich stawianych jemu i AK zarzutów. Przebieg procesu został opublikowany w lipcu 1945 r. w trzech językach: rosyjskim, polskim i angielskim.

⁶ *Dekret polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa*, DzU 1944, nr 1, poz. 3.

⁷ Wiktor Grosz – właściwie Izaak (Icchak) Medres.

⁸ Plakat skierowany przeciwko żołnierzom AK. Jego autorem był Włodzimierz Zakrzewski.

W lipcu zakończyła formalną działalność Rada Jedności Narodowej i Delegatura Rządu RP. Decyzję w tej sprawie poprzedziło polecenie z 7 maja 1945 r. wydane przez generała Andersa, naczelnego wodza sił zbrojnych, dotyczące rozwiązania organizacji „NIE” i utworzenia na jej miejscu Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj na czele z pułkownikiem J. Rzepeckim. Działalność Delegatury obejmowała trzy obszary kraju: **centralny** (okręg białostocki, kielecki, łódzki, lubelski i warszawski), **południowy** (okręg krakowski, śląsko-dąbrowski i dolnośląski) oraz **zachodni** (okręg bydgosko-pomorski, poznański, gdański, olsztyński i szczeciński). Tym ostatnim obszarem dowodził podpułkownik Jan Szczurek-Sergowski.

2 sierpnia 1945 r. TRJN ogłosił amnestię dla wszystkich członków podziemia. Ujawniło się wówczas około 40 000 osób, ale zdały one tylko ok. 12 000 sztuk broni. 6 sierpnia rząd emigracyjny rozwiązał swoją Delegaturę Sił Zbrojnych na Kraj i 2 września na jej miejscu utworzył Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość nazywane też Ruchem Oporu bez Wojny i Dywersji WiN, które miało ograniczyć działalność zbrojną na rzecz polityczno-propagandowej.

W praktyce WiN aż do wiosny 1947 r. był głównym inspiratorem walki zbrojnej z władzami Polski Ludowej (określanymi jako komunistyczne). Pierwsze kierownictwo tej organizacji na czele z pułkownikiem Rzepeckim aresztowano już 5 listopada 1945 r., a czwarte – faktycznie ostatnie – w listopadzie 1947 r. Po tym w lasach pozostały tylko bandy rabunkowe lub ci, którzy dalej oczekiwali na trzecią wojnę światową i mimo amnestii ponownie poszli do lasu, obawiając się ponownego aresztowania.

Genezy aresztowań uczestników zbrojnego i politycznego podziemia przez władze ZSRR oraz PKWN i TRJN należy upatrywać w:

- operacji „Burza” na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej i powstaniu warszawskim, których nie uzgodniono z dowództwem frontu wschodniego;
- rozkazie komendanta głównego AK z sierpnia 1944 r. zakazującym żołnierzom tej armii zgłaszania się do poboru ogłoszonego przez PKWN; zgłaszających się uznawano za dezertersów i grożono im

- karą śmierci; wówczas przeszło do tzw. partyzantki kilka tysięcy młodych mężczyzn (5000–10 000);
- 17 zamachach dywersyjnych (wysadzanie mostów, linii kolejowych i napaści na żołnierzy Armii Czerwonej) 17 września 1944 r. na obszarach tzw. Polski lubelskiej; doszło też wówczas do pierwszych zamachów na przedstawicieli PKWN i żołnierzy WP; w 1944 r. z rąk „leśnych” zginęło 289 osób związanych z władzą ludową; wśród zabitych byli pracownicy UB, MO, członkowie PPR i PPS oraz chłopci, którzy w ramach reformy rolnej otrzymali ziemię;
 - utworzeniu na miejscu AK organizacji „NIE” i Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, o czym wiedziały władze PKWN i ZSRR;
 - przyjęciu przez WiN od wywiadu brytyjskiego i amerykańskiego w 1947 r. 100 tys. dolarów na zorganizowanie dla ich celów działalności wywiadowczej w Polsce; działalność taką na potrzeby rządu emigracyjnego prowadzono już od 1944 r.

Wskutek powyższych faktów Stalin zagroził przedstawicielom PKWN już na przełomie września i października 1944 r. (28 września – 3 października 1944 r.), że jeżeli nie zrobią „porządku” na obszarach pozafrontowych, to władzę w Polsce przekaze rządowi Mikołajczyka, który zaprowadzi spokój w kraju i rozliczy się również z nimi.

Ostatnią przyczyną zmiany stosunku PKWN do AK i całego podziemia zbrojnego była dezercja 31. pułku, która nastąpiła w nocy z 11 na 12 października 1944 r. Dopiero po tym wydarzeniu zaczęto organizować obozy odosobnienia dla żołnierzy podziemia, a następnie wywożono ich w głąb ZSRR.

Jesienią 1944 r., ze względu na trudne warunki bytowe (brak mundurów, niskokaloryczne wyżywienie oraz zakwaterowanie w ziemiankach), a także na propagandę prowadzoną przez podziemie, z wojska dezertowało codziennie od 40 do 60 żołnierzy.

Oddziały zbrojne (według współczesnej nomenklatury – żołnierze wyklęci) funkcjonowały w dwóch zasadniczych ugrupowaniach. Pierwszym było **podziemie poakowskie** obejmujące m.in.: Obywatelską Armię Krajową na Białostoczczyźnie, którą dowodził podpułkownik Władysław Liniarski (ps. Mściśław); V Brygadę Wileńską AK na Podlasiu i północnym Mazowszu, a później na Pomorzu Gdańskim, dowo-

dzoną przez majora Zygmunta Szendzielarza (ps. Łupaszka); samozwańczy oddział majora Józefa Kurasia (ps. Ogień) działający na Podkarpaciu; dziesiątki innych, mniejszych oddziałów na obszarze całej Polski. Drugim ugrupowaniem było **podziemie narodowe**, które tworzyły oddziały NOW i NSZ, należące poprzednio do AK, ale niewchodzące w jej skład. Te dwie organizacje przystąpiły w listopadzie 1944 r. do Narodowego Związku Wojskowego podlegającego SN. Jego główną siłą bojową było Pogotowie Akcji Specjalnej (tzw. żandarmeria NZW). Byli to głównie mordercy działaczy PPR i innych zwolenników Polski Ludowej. Działali na północnym Mazowszu, Białostocczyźnie, w kieleckim i krakowskim. Ich oddziały funkcjonowały aż do 1950 r.

Podziemie zbrojne zaczęło się kurczyć po wyborach 1947 r. i kolejnej amnestii ogłoszonej w lutym tego roku. Ujawniło się wówczas około 50 000 osób. Po tym w lasach pozostały już tylko zdemoralizowane oddziały – bandy rabunkowe, dezertery z Armii Czerwonej i uciekinierzy z więzień.

Działy też oddziały pozorowane, tworzone z pracowników Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i żołnierzy WP rozpoznających teren. Dokonywały one skrytobójczych morderstw i napadów rabunkowych (dla uwiarygodnienia podszywając się za oddziały konspiracji zbrojnej).

Oba nurty podziemia zbrojnego (poakowski i narodowy) utrudniały tworzenie lokalnych struktur władzy w terenie, uwalniały z aresztów i więzień żołnierzy i sympatyków podziemia, organizowały zasadzki na ścigających ich żołnierzy, policjantów i pracowników SB, eliminowały fizycznie oficerów WP, pracowników UB, MO i ORMO, członków PPR i PPS oraz ZWM, a także urzędników państwowych i nauczycieli, a nawet chłopów, którzy otrzymywali ziemię w ramach reformy rolnej.

Pod koniec 1945 r. w konspiracji zbrojnej znajdowało się około **18 000** ludzi, a w tym w tzw. podziemiu niepodległościowym **11 000**, w UPA – **4200**, a w bandach rabunkowych **2800**. Według raportów KBW, w 1946 r. podziemie zbrojne liczyło **33 000** osób, w tym poakowskie **20 000**, narodowe **8000**, a UPA **5000**.

Niektórzy autorzy podają, że podziemie zbrojne liczyło nawet 46 000 ludzi w 1947 r. i 13 000 w 1948 r. Te wielkie liczby krytycznie oceniają

Krystyna Kersten⁹ i Jerzy Ślaski¹⁰, który twierdzi, że w 1945 r. w Polsce było 250 oddziałów partyzanckich, w których znajdowało się **8000–12 000** osób. Atlas IPN¹¹ podaje, że było wówczas 341 oddziałów liczących **13 000–17 000** partyzantów.

Przestępstwa popełnione przez zbrojne i polityczne podziemie¹²

W 1945 r. dokonano 6983 napadów (w tym 2192 o charakterze politycznym). W ich wyniku zginęło 7373 osób (w tym 2541 z powodów politycznych). W 1946 r. nastąpiło 10 834 napadów (w tym 4186 ze względów politycznych). Zginęły w nich 3274 osoby (w tym 2346 z powodów politycznych). Natomiast w 1947 r. były 6934 napady, podczas których zamordowano 1805 ludzi (w tym 648 ze względów politycznych).

Od listopada 1945 r. do czerwca 1946 r. grupy operacyjne KBW i UB oraz MO zabiły w całym kraju 2104 osoby, raniły 342, a aresztowały 16 924.

W marcu 1946 r. powołano Państwową Komisję Bezpieczeństwa i podzielono kraj na 14 stref bezpieczeństwa. W jej ramach w poszczególnych województwach na czele stanęli dowódcy wojskowi. Odtąd walką z podziemiem zbrojnym kierowali dowódcy okręgów lub dywizji WP urzędujący w danym mieście wojewódzkim.

W toku amnestii w 1947 r. ujawniło się 50–60 000 osób będących członkami konspiracji wojennej i powojennej, a 23 000 zwolniono wówczas z więzień. Wśród ujawnionych było 33 000 chłopów i 14 000 robotników. W 1949 r. ukrywały się w kraju i działały w podziemiu 52 grupy zbrojne liczące ogółem 250 osób.

Straty osobowe walczących stron od stycznia 1945 r. do kwietnia 1946 r. wyniosły:

⁹ K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 2018.

¹⁰ J. Ślaski, *Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 r.*, Warszawa 2013.

¹¹ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, IPN, Warszawa–Lublin 2007.

¹² Miały one niekiedy znamiona kryminalne i bandyckie.

- podziemie zbrojne – 2830 zabitych i 6319 aresztowanych;
- WP, UB oraz MO i KBW, a także ludzie związani z ówczesną władzą – 3629 zabitych (w tym 978 wojskowych) i 1000 rannych.

Represje

W latach 1946–1949 sądy wojskowe rozpatrzyły sprawy i osądziły 80 725 osób, w tym 45 319 cywili. Orzekły wówczas 2583 wyroki śmierci i 19 302 kar długoletniego więzienia. Natomiast w latach 1944–1948 za przestępstwa polityczne aresztowano 150 000 osób, a spośród nich 110 000 zatrzymano, m.in. za:

- współpracę z okupantem (35 000);
- przynależność do nielegalnych organizacji (42 000);
- stosowanie terroru (17 000);
- nielegalne posiadanie broni (18 000).

Ogólnie za działalność zbrojną zatrzymano w latach 1945–1948 71 336 osób.

Podsumowanie

Jak wynika z całości prezentowanego powyżej materiału, podziemie zbrojne stanowiła młodzież wychowana w szkołach II Rzeczypospolitej przy istotnym udziale władzy państwowej i Kościoła katolickiego. Wskutek zaistniałych w trakcie wojny okoliczności – okupowania terytorium państwa przez III Rzeszę i ZSRR oraz prześladowania przez te państwa obywateli państwa polskiego (w kolejności – przez III Rzeszę Żydów i Polaków, a przez ZSRR Polaków, Białorusinów, Ukraińców i Żydów) tworzył się opór polityczny i zbrojny. Początkowo tylko przeciwko prześladowcom, a od 1944 r. także i własnej władzy państwowej ustanowionej za zgodą trzech głównych „autorów” zwycięstwa w II wojnie światowej. Istotne było, że znaczna część członków podziemia nie znała politycznych i militarnych układów zawartych przez zwycięskie mocarstwa i tracąc polityczne cele, oczekiwała w lesie na wybuch kolejnej wojny, która przywróci Polsce utracone ziemie na wschodzie.

Bibliografia

- Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, IPN, Warszawa–Lublin 2007.
- Grabski A., *Zbrodni nie wolno przemilczeć – czy antysemita mogą być polskimi bohaterami narodowymi*, „Przegląd” 2017, nr 20.
- Jarno W., *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949*, Łódź 2011.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 2018.
- Kersten K., *Spółeczeństwo Polskie wobec przemian 1944–1945 r.* [referat wygłoszony na XIV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich 8 września 1989 r. w Łodzi; w zbiorach autora].
- Sowa A. L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Ślaski J., *Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 r.*, Warszawa 2013.
- Śledziński K., *Nieznana rozgrywka generała Andersa*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 18–19.
- Turlejska M., *Rola represji w kształtowaniu systemu w latach 1944–1956* [referat wygłoszony na XIV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich 8 września 1989 r. w Łodzi; w zbiorach autora].

Summary

Underground in armed forces in Poland in the years 1944–1948 (genesis and historical reflections)

The article is an element of ordering knowledge of the armed underground existing and operating in Poland in 1944–1948. It includes the genesis of the uprising, as well as an outline of the history of the Polish Underground State and the Polish Army in the USSR, which was commanded by Gen. Władysław Anders. It also contains a condensed description of the post-war underground operation in Poland and its divi-

sions. It presents the causes of individual events that affected the development or abandonment of political and armed underground activities, as well as crimes and crimes committed at that time by both opposing parties (armed forces and state security forces).

keywords: underground armed forces, Poland in the years 1944–1948, Polish Underground State, Polish Army in the USSR, Gen. Władysław Anders

słowa kluczowe: podziemne zbrojne, Polska w latach 1944–1948, Polskie Państwo Podziemne, Armia Polska w ZSSR, gen. Władysław Anders